

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄС: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Ольга КОСІЛОВА

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права та права ЄС
Навчально-наукового інституту права
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна*

Євроінтеграційний вектор розвитку України зумовлює необхідність не лише формального наближення національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу, а й глибинної трансформації правової системи відповідно до європейських цінностей, серед яких пріоритетне місце займає забезпечення прав людини. У цьому контексті конституційно-правове забезпечення політичних прав і свобод виступає індикатором демократичної зрілості держави та ефективності її інституційної організації.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина визнається найвищою соціальною цінністю, що визначає аксіологічну основу всієї системи прав і свобод. Політичні права, закріплені у статтях 36–40 Конституції України, забезпечують участь громадян у здійсненні публічної влади, що є проявом принципу народного суверенітету та необхідною умовою функціонування демократичної правової держави¹. У доктринальному вимірі політичні права належать до прав першого покоління, що мають негативний характер і спрямовані на обмеження державного втручання у сферу політичної автономії особи²³.

Адаптація правової системи України до *acquis* ЄС передбачає імплементацію стандартів Європейської конвенції з прав людини, зокрема щодо свободи вираження поглядів (ст. 10), свободи зібрань і об'єднань (ст. 11)⁴, а також права на вільні вибори (ст. 3 Протоколу № 1)⁵. При цьому визначальне значення має практика Європейського суду з прав людини, яка сформувала критерії допустимого обмеження

¹ Конституція України (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

² Alexy R. *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford University Press, 2002.

³ Raz J. *The Morality of Freedom*. Oxford University Press, 1986.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁵ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1952). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059

прав, зокрема вимоги законності, легітимної мети та необхідності в демократичному суспільстві.⁶

Особливістю сучасного етапу розвитку України є поєднання євроінтеграційних процесів із викликами національній безпеці, що істотно впливає на механізми реалізації політичних прав і свобод. У цьому контексті ключовою проблемою є визначення меж допустимого обмеження політичних прав в умовах воєнного стану.

Правовий режим воєнного стану, запроваджений у зв'язку зі збройною агресією проти України, передбачає можливість тимчасового обмеження низки конституційних прав, зокрема політичних. Водночас, відповідно до ст. 64 Конституції України, такі обмеження можуть встановлюватися лише за умови їх законодавчого закріплення, визначеності строку та відповідності принципу пропорційності. У цьому аспекті особливого значення набуває доктрина пропорційності, розроблена у європейській правовій традиції, яка вимагає, щоб будь-яке втручання держави було необхідним, адекватним та мінімально обтяжливим для прав людини⁷.

Водночас навіть в умовах воєнного стану зберігається ядро прав, що не підлягають обмеженню. До таких належить, зокрема, право на звернення (ст. 40 Конституції України), яке виступає універсальним механізмом реалізації та захисту інших прав. Це положення корелює з міжнародними стандартами, закріпленими у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та практиці міжнародних правозахисних органів.

Суттєвим викликом є обмеження виборчих прав у період дії воєнного стану. Відтермінування виборів об'єктивно суперечить принципу періодичності виборчого процесу, однак може розглядатися як допустиме за умов забезпечення національної безпеки. У цьому контексті показовою є практика ЄСПЛ, зокрема у справі *Ždanoka v. Latvia*⁸, де Суд визнав допустимість обмеження політичних прав з метою захисту демократичного ладу. Це свідчить про те, що у сучасному праві утверджується концепція «захисної демократії» («*streitbare Demokratie*»), яка допускає обмеження прав задля збереження самої демократичної системи.

Окремого аналізу потребує питання обмеження діяльності політичних партій та свободи зібрань. Практика України щодо призупинення діяльності політичних партій, які становлять загрозу національній безпеці, демонструє застосування інструментів захисту конституційного ладу. Зокрема, рішенням Ради національної безпеки і

⁶ *Handyside v. the United Kingdom*, No. 5493/72 (1976). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>

Sunday Times v. the United Kingdom, No. 6538/74 (1979). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>

⁷ Barak, A. (2012). *Proportionality: Constitutional rights and their limitations*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139035293>

⁸ *Ždanoka v. Latvia* [GC], No. 58278/00 (2006). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72794>

оборони України від 18 березня 2022 року було призупинено діяльність низки політичних партій, діяльність яких мала ознаки антидержавної або проросійської спрямованості⁹. Подальший розвиток цієї практики відбувся у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за колабораційну діяльність» (2022)¹⁰, який закріпив правові механізми притягнення до відповідальності за співпрацю з державою-агресором.

Важливу роль у формуванні національного підходу до обмеження політичних прав відіграє практика Конституційного Суду України. Зокрема, у своїх рішеннях Суд неодноразово наголошував на необхідності дотримання принципу верховенства права та пропорційності як ключових критеріїв допустимого обмеження конституційних прав і свобод. Конституційний Суд України підкреслює, що будь-яке обмеження прав має бути обґрунтованим, необхідним у демократичному суспільстві та відповідати легітимній меті, що узгоджується з підходами Європейського суду з прав людини¹¹. Такий підхід свідчить про поступову інтеграцію європейських стандартів у національну правову систему та формування єдиної правозастосовної практики.

Зазначені заходи відображають реалізацію концепції захисту демократичного ладу та державного суверенітету в умовах збройної агресії. Водночас вони потребують чіткої правової регламентації, дотримання принципу пропорційності та забезпечення ефективного судового контролю з метою недопущення зловживань і збереження балансу між безпековими інтересами держави та гарантуванням політичних прав і свобод.

Важливим фактором, що впливає на реалізацію політичних прав, є політична корупція, яка деформує демократичні процедури та створює нерівні умови політичної конкуренції¹². Політична корупція проявляється, зокрема, у зловживанні адміністративним ресурсом, непрозорому фінансуванні політичних партій, маніпулюванні виборчими процесами та впливі на засоби масової інформації, що суперечить як конституційним засадам народного суверенітету, так і європейським стандартам демократичного врядування.

У контексті євроінтеграції подолання політичної корупції набуває особливого значення, оскільки виступає однією з ключових передумов забезпечення ефективного функціонування демократичних інститутів, утвердження верховенства права та виконання Україною міжнародних

⁹ РНБО України. (2022). *Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій* (Рішення від 18 березня 2022 р.). <https://www.president.gov.ua/documents/1532022-41785>

¹⁰ Закон України *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за колабораційну діяльність* № 2108-IX (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20>

¹¹ Конституційний Суд України. (2015). *Рішення від 8 квітня 2015 року № 3-пн/2015*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15>

¹² Rose-Ackerman, S. (1999). *Corruption and Government*. Cambridge University Press.

зобов'язань у сфері прав людини. Відповідно до підходів міжнародних організацій, зокрема Transparency International¹³, політична корупція безпосередньо впливає на рівень довіри до держави, легітимність публічної влади та якість демократичних процесів.

Не менш значущим викликом є цифровізація політичних процесів. Використання цифрових технологій і штучного інтелекту трансформуює механізми реалізації політичних прав, створюючи як нові можливості участі громадян у політичному житті, так і ризики маніпуляції інформацією, втручання у виборчі процеси та порушення свободи вираження поглядів¹⁴. Крім того, цифровізація політичних процесів пов'язана з ризиками втручання у виборчі процеси, що може порушувати стандарти вільних виборів, закріплені у статті 3 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини¹⁵. У відповідь на ці виклики Європейський Союз формує комплексну політику протидії дезінформації та захисту демократичних процесів, зокрема у межах European Democracy Action Plan¹⁶, який передбачає підвищення прозорості політичної реклами, протидію маніпуляціям в онлайн-середовищі та зміцнення стійкості демократичних інституцій.

Особливої актуальності зазначені виклики набувають в умовах гібридної та інформаційної війни, коли цифровий простір використовується як інструмент впливу на політичні процеси та суспільну свідомість. У цьому контексті забезпечення інформаційної безпеки, захисту персональних даних та прозорості функціонування цифрових платформ виступає необхідною умовою гарантування політичних прав і свобод відповідно до європейських стандартів.

Окрім того, ефективність забезпечення політичних прав безпосередньо залежить від інституційної спроможності держави. Як зазначає Ф. Фукуяма, саме якість інституцій визначає рівень реалізації прав і свобод. У цьому контексті важливого значення набуває зміцнення органів державної влади та місцевого самоврядування, підвищення їх прозорості та підзвітності¹⁷. У цьому контексті ключового значення набуває не лише формальне закріплення політичних прав у законодавстві, а й ефективне функціонування інституційних механізмів їх реалізації, зокрема незалежної судової влади, ефективної виборчої адміністрації, антикорупційних органів та органів місцевого самоврядування. Особливу роль відіграє забезпечення прозорості діяльності органів державної влади, доступу до публічної інформації та

¹³ Transparency International. (2023). *Corruption perceptions index 2023*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>

¹⁴ Floridi, L. (2018). *The ethics of information*. Oxford University Press.

¹⁵ *Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод* (1952). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059

¹⁶ European Commission. (2020). European Democracy Action Plan. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ga/ip_20_2250

¹⁷ Fukuyama, F. (2013). What is governance? *Governance*, 26(3), 347–368. <https://doi.org/10.1111/gove.12035>

дієвих механізмів громадського контролю, що відповідає стандартам належного врядування, сформованим у праві Європейського Союзу¹⁸.

В умовах євроінтеграції України зміцнення інституційної спроможності держави розглядається як одна з ключових передумов забезпечення ефективного функціонування демократичних інститутів, підвищення довіри громадян до публічної влади та належної реалізації політичних прав і свобод.

У сучасних умовах визначальним є дотримання міжнародно-правових стандартів, зокрема положень Європейської конвенції з прав людини та норм міжнародного гуманітарного права. Виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань не лише забезпечує легітимність обмежень прав і свобод, але й зміцнює її позиції в європейському правовому просторі.

Таким чином, конституційно-правове забезпечення політичних прав людини в Україні перебуває у стані складної трансформації, зумовленої одночасним впливом євроінтеграційних процесів і безпекових викликів. Ефективна адаптація до *acquis* ЄС передбачає не лише гармонізацію законодавства, а й утвердження практики реального забезпечення прав і свобод. Ключовим завданням сучасної правової політики є забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та гарантуванням політичних прав і свобод як основи демократичного розвитку держави.

Підсумовуючи, слід зазначити, що конституційно-правове забезпечення політичних прав в Україні на сучасному етапі перебуває у стані динамічної трансформації, детермінованої одночасним впливом безпекових імперативів та євроінтеграційних зобов'язань. Ефективна адаптація до *acquis* ЄС вимагає відходу від суто формального копіювання нормативних приписів на користь утвердження концепції «живого права», що ґрунтується на практиці Європейського суду з прав людини та принципах належного врядування.

Таким чином, конституційно-правове забезпечення політичних прав людини в Україні перебуває у стані складної трансформації, зумовленої одночасним впливом євроінтеграційних процесів і безпекових викликів. Ефективна адаптація до *acquis* ЄС передбачає не лише гармонізацію законодавства, а й утвердження практики реального забезпечення прав і свобод відповідно до стандартів Європейського суду з прав людини.

Перспективним напрямом розвитку є формування дієвого механізму відновлення повноцінної реалізації політичних прав у повоєнний період, що забезпечить демократичну стійкість держави, легітимність публічної влади та остаточну інтеграцію України до європейського правового простору.

¹⁸ European Commission. (2020). European Democracy Action Plan. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ga/ip_20_2250